

УДК 930.1+329(477.83/86)''18/19''

Наталія Винник*Львівський державний університет внутрішніх справ***Роль Греко-Католицької Церкви в українському
відродженні (XIX – першої половини XX ст.)
в українській історичній думці**

Стаття присвячена Греко-католицькій Церкві Східної Галичини кінця XIX – початку XX ст. в українській історіографії. В ній узагальнено досвід сучасних істориків стосовно даної теми; з'ясовано основні напрями сучасної історіографії щодо цієї проблематики.

Ключові слова: *Греко-католицька Церква, історіографія.*

Релігійне становище в Україні, що характеризується постійним нагнітанням міжконфесійного протистояння з боку окремих політичних сил та зовнішньополітичних чинників, і зумовлює актуальність дослідження даної проблеми. Особливо актуальним воно виглядає на фоні сучасного протистояння на рівні державному та одночасно початку діалогу щодо зближення церков на рівні суто людському. Важливим фактором цього процесу є аналіз праць з даної тематики у сучасній вітчизняній історіографії, яка у вивченні цього питання має ряд особливостей. Першою з них є те, що більшість праць присвячені історії суспільно-політичного, культурно-просвітницького та релігійного життя XIX – початку XX ст. і в цьому контексті висвітлюється діяльність Греко-Католицької церкви. Другою є окреме висвітлення ролі Греко-католицької Церкви у міжвоєнний та післявоєнний період. Третьою є зацікавленість окремими особистостями – яскравими представниками свого часу і, одночасно, провідними церковними діячами, оскільки біоісторіографія останнім часом стає все більш популярною серед сучасних науковців.

Аналізуючи у загальному ступінь наукової розробленості досліджуваної тематики, слід відзначити, що домінуючим у вітчизняній історіографії є вивчення відносин державних та церковних інституцій, тобто більшою мірою процесів, пов'язаних зі скликанням та проведенням Львівського псевдособору 1946-го року, ролі в ньому окремих представників ГКЦ і подальших масових репресій, що здійснювалися під приводом так званого «навернення до православ'я» та висвітлення екуменічної й соціальної сфери діяльності греко-католицького духовенства, спрямованого на цілісне існування ГКЦ як структури, що перебувала на нелегальному становищі.

Водночас трохи осторонь залишається проблематика дослідження ролі, яку виконували в процесі діяльності «катакомбної церкви» її прості віряни, що в багатьох випадках показували героїчні зразки самопожертви заради рідної віри, ставлячи під загрозу репресій існування не тільки своє, а й цілих родин.

Помітне місце вивчення проблеми відносин «держава – церква» займає у роботах таких відомих науковців як Б. Гудзяк, М. Гуменний, В. Марчук, О. Лисенко та ряду інших¹.

Упродовж останніх років завдяки подоланню різних штампів, упереджень, надання вільного доступу до джерел відбувається процес переосмислення уявлення про релігію в загальному і про Греко-Католицьку церкву зокрема.

З'явилося чимало індивідуальних і колективних наукових праць, дисертацій, у яких досліджуються історія і особливість українських християнських церков та їхній зв'язок із українським відродженням ХІХ – початку ХХ ст. Серед них можна виділити праці І. Андрухів, В. Єленського, В. Марчука, О. Недавньої, О. Реєнта, О. Лисенка та ін².

В останні роки з'явилися окремі монографічні праці присвячені безпосередньо ГКЦ. Серед них варто відзначити працю В.Пашенка, в якій автор, крім аналізу політики КПРС стосовно репресованої УГКЦ розкриває методи і роль силових структур у підриві катакомбної діяльності УГКЦ. У монографії наведено окремі документальні свідчення з життя «невоз'єднаних» греко-католиків Прикарпаття³.

У 1989 р. вийшла колективна праця науковців Інституту суспільних наук АН УРСР «Історичні передумови возз'єднання українських земель» (Львів), автори якої вперше подали правдиву інформацію про участь греко-католицьких священників у національно-культурному житті Галичини за часів Австро-Угорщини та Польщі⁴.

У працях прикарпатських науковців і краєзнавців висвітлюються окремі аспекти та проблеми з історії релігійного життя Станіславської (Івано-Франківської) греко-католицької єпархії. Серед них можемо відмітити публікації І. Андрухів, І. Пилипіва, Р. Делятинського, В. Полека⁵.

¹ Гудзяк Борис. Образ сили духу: Дослідження живої історії підпільного життя Української Греко-Католицької Церкви 1946-1989 // Другий міжнародний конгрес українців. Доповіді і повідомлення. Історія. – Ч. II. – С. 125-129; Гуменний Мирослав. Вірність Української Греко-Католицької Церкви традиціям Київської Церкви - стабілізуючий фактор у церковно-релігійному житті України // Київська Церква. – 2000. – № 2. – С. 85-88; Марчук В.В. Греко-католицька церква в умовах німецького та радянського тоталітаризму (1941-1946) // Галичина. – 2000. – № 4. – С. 66–72.; Лисенко О. Церковне життя в Україні. 1943–1946 рр. – К, 1998. – 413 с.

² Андрухів І.О. Політика радянської влади у сфері релігії та конфесійне життя на Прикарпатті в 40-80-х роках ХХ століття. Історико-правовий аналіз. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2006. – 432 с.; Єленський В.Є. Релігійно-суспільні зміни в процесі посткомуністичних трансформацій: Україна в центрально-східноєвропейському контексті: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філос. наук: (09.00.11)/І-т філософії ім.Г.С.Сковороди НАН України. – К., 2003. – 31 с.; Марчук В.В. Церква, духовність, нація. Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст. – Івано-Франківськ: Плай, 2004. – 464 с.; Недавня О.В. Греко-католицизм в контексті духовного самовизначення українців між християнським Сходом і Заходом. – К.: Гнозис, 2000. – 218 с.; Реєнт О. П., Лисенко О. Є. Українська національна ідея і християнство. – К: Богданна, 1997.

³ Пашенко В. Греко-католики в Україні (від 40-х років ХХ століття до наших днів). – Полтава: Потава, 2002. – 615 с.

⁴ Історичні передумови возз'єднання українських земель /Відп. ред. Ф.Стеблій. – К.: Наук. думка, 1989.

⁵ Андрухів І. Галицька Голгофа. Ліквідація ГКЦ на Станіславщині в 1945 – 1961 рр. – Івано-Франківськ: Нова зоря, 1997. – 84 с.; Пилипів І. Державотворча політика греко-католицької церкви у суспільно-політичному житті Західної України 20-30 років ХХ ст. // Українське державотворення: уроки, проблеми, перспективи. – Львів, 2001. – С. 90 – 95.; Андрухів І. Лисенко О., Пилипів І. Станіславська (Івано-Франківська) єпархія УГКЦ крізь призму століть:

Тематика відносин «держава – церква» на західноукраїнських землях у повоєнне десятиріччя є досить актуальною. Дослідники відзначають неможливість існування в одній структурі держави та Церкви, оскільки вони взаємно дискредитують одна одну. Вищевказану проблематику висвітлює у своїй монографії і відомий київський дослідник Олександр Лисенко. Він уперше у вітчизняній історіографії узагальнює проблему відносин між церковними і державними структурами в УРСР після визволення її території від гітлерівців. Дослідник на новому археографічному матеріалі ще раз доводить: процес ліквідації УГКЦ шляхом її злиття з Російською православною церквою був організований не знизу, а згори державними органами; останні здійснювали свої задуми руками РПЦ та її ієрархів. Неканонічність собору УГКЦ 1946 року, на думку О.Лисенка, полягає ще й у тому, що там головували нововисвячені єпископи іншої Церкви – РПЦ. Обґрунтованим є й авторський висновок, що за умов Польської держави й німецької окупації УГКЦ змогла хоча б частково адаптуватися, тому спроба налагодити мирне співіснування з радянською владою в обох випадках супроводжувалася трагічними наслідками⁶.

Ілюстрацією відносин «держава–влада» є також праця канадського історика Богдана Боцюрківа «Українська Греко-Католицька Церква і Радянська влада (1939–1950)», яка вийшла 2005 р. українською мовою, та українських науковців О. Сурмач та В. Сергійчука⁷.

Репресіям проти греко-католицької інтелігенції чимало уваги присвячено у монографії Тамари Марусик. Авторка досить змістовно висвітлила передумови, хід та наслідки Львівського собору 1946 року, в роботі якого активну участь брали працівники НКДБ, та розкрила складний період переходу греко-католицького духовенства до умов підпільної діяльності⁸.

Також тематиці Львівського собору та його наслідкам присвячені ряд праць Н.Концур-Карабінович⁹.

Сучасний етап української історичної науки характеризується посиленням інтересу фахівців до одного напрямків історіографічних

історико-релігійний аспект. Наукова монографія. – Надвірна: ЗАТ «Надвірнянська друкарня», 2010. – 500 с.; Делятинський Р. Історія Станіславської єпархії (1885 – 1900 рр.). Івано-Франківськ: Нова зоря, 2001. – 96 с.; Полек В. Нарис історії Івано-Франківської греко-католицької єпархії // Шематизм Івано-Франківської Української Греко-Католицької Церкви станом на 10 листопада 1995 року Божого. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 1995. – С.99-156.

⁶ Лисенко О. Церковне життя в Україні. 1943-1946 рр. – Київ, 1998. – 413 с.

⁷ Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939- 1950) / переклад з англійської Наталії Кочан, за редакцією Олега Турія. Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2005. – 268 с.; Сурмач О. І. Греко-Католицька Церква в період німецького окупаційного режиму в Україні (1941 - 1944 рр.): Автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2001. – 17 с.; Сергійчук В. Нескорена церква. Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу. - К.: Дніпро, 2001. – 484 с.

⁸ Марусик Т. Західноукраїнська гуманітарна інтелігенція: реалії життя та діяльності (40–50-ті рр. XX ст.). - Чернівці, 2002. – 463 с.

⁹ Концур-Карабінович Н. Львівський собор 1946 р. в антиунійній політиці радянського тоталітарного режиму: Автореф. дис. канд. іст. наук / Н. М. Концур-Карабінович. – Івано-Франківськ: Б.в., 2010. – 20 с.; Концур-Карабінович Н. М. Греко-католицька церква. Початок підпілля (Львівський собор 1946 р.в антиунійній політиці): Монографія. – Івано-Франківськ: Нова зоря, 2011. – 216 с.

досліджень – біоісторіографії. Комплексне дослідження світогляду громадсько-політичних діячів, їх політичної спадщини, не тільки наповнює конкретним змістом наші уявлення про розвиток подій минулого, а й дозволяє посилити вивчення багатьох аспектів щоденного життя тогочасного суспільства: від проблемного – до кадрового та організаційного. Сюди цілком справедливо можна віднести дослідження життя і діяльності провідних діячів церкви, її митрополитів. Серед найбільш вивчених постатей є звичайно Митрополит Андрей Шептицький. Митрополит Андрей Шептицький – одна з найвпливовіших, найколеритніших постатей історії західноукраїнських земель першої половини ХХ ст. Саме він сфокусував у собі всю велич і трагедію Української Греко-католицької Церкви.

Величезна кількість праць, присвячених півстолітній церковно-релігійній та національно-політичній діяльності митрополита А.Шептицького дозволяє говорити про оформлення в українській суспільній думці та історіографії окремого шептицькознавчого напрямку. Різні за характером і рівнем спроби його аналізу засвідчують науковий ступінь вивчення цієї проблеми. Зважаючи на чималу кількість такого роду історіографічних праць й оглядів, зупинимося на головних із них, що стосуються й теми нашого дослідження. Йому присвячено ряд дисертаційних та інших досліджень. Серед них можемо відмітити наступних авторів С. Гнота, Г. Гладку, Я. Заборовського, П. Кам'янського, І. Чорновола, Я.Біласа та інших¹⁰.

Релігійну та ідейну толерантність у цих питаннях виявляють польські історики, а також представники молодшої генерації російських науковців. Спостерігаємо явище, коли сучасні українські дослідники, ігноруючи здобутки останніх, активніше використовують напрацювання своїх польських колег. Між тим, постать митрополита А. Шептицького давно вийшла за межі національних історіографій, що спонукає ширше використовувати їхні здобутки, які мають слугувати джерелом для творчого взаємозбагачення та давати підстави для здорових наукових дискусій.

Крім того, значну увагу привертають праці присвячені і іншим видатним постатям Греко-Католицької Церкви, наприклад, Григорію Хомишину. Так прикарпатський науковець О.Єгрешій дав характеристику єпископу як релігійно-церковному і громадсько-політичному діячеві¹¹.

Новим полем апробації прогресивних ідей, методологічних підходів, дослідницького інструментарію стали конференції та круглі столи.

¹⁰ Гнот С. Митрополит А. Шептицький і розвиток національної культури Галичини в міжвоєнний період // Історія релігій в Україні. Праці XII міжнародної наукової конференції (Львів, 20-24 травня 2002 року). - Книга 1. - Львів: Логос, 2002. - С. 113-117; Гладка Г.Л. Суспільно-політична діяльність митрополита Андрея Шептицького (1899 – 1939): Автореф. дис ... канд. іст. наук. – Чернівці, 2000. – 18 с.; Заборовський Я. Митрополит Андрей Шептицький: нарис про життя і служіння Церкві та народові (1865 – 1944 рр.) – Івано-Франківськ, 1995. – 64 с.; Чорновол І. Митрополит Андрей Шептицький у спогадах Олександра Барвінського // Київська церква. – 2001. – №2–3. – С287 – 293.; Білас Я. І. Митрополит Андрей Шептицький і проблеми національно-визвольного руху українців: Дис... канд. іст. наук: 09.00.11 / Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України (Відділення релігієзнавства). / Я Білас. – К., 2003. – 18 с.

¹¹ Єгрешій , Єпископ Григорій Хомишин: портрет релігійно-церковного і громадсько-політичного діяча. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2006. – 168 с.; Павлишин О. З історії впровадження григоріанського календаря в церковне життя українців: календарна реформа єпископа Григорія Хомишина // Україна модерна. – 2002. - № 7. – С. 68.

У першій половині 90-х рр. щороку проходили круглі столи на тему "Історія релігій в Україні" у Львові, тези повідомлень яких містять багато цікавих матеріалів, поставлених проблем та спроб їх розв'язання. Визнаний фахівець у цій галузі професор А. Колодний у ході проведення II круглого столу зупинився на методологічних засадах наукового відтворення історії релігії в Україні, виділивши його рівні: 1) історія всіх тих релігій та конфесій, які виникли або поширюються серед корінного і некорінного населення; 2) історія релігій власне українського народу, які виникли на національному ґрунті, і тих, які, прийшовши в Україну від інших етносів, здобули національне визнання; 3) історія народних вірувань як основа релігійної духовності українців¹².

Вагомий внесок у дослідження історії релігій та конфесійного життя було зроблено на міжнародних конференціях: «Держава і церква: уроки минулого і проблеми сьогодення» і Першій Міжнародній науковій конференції «Духовна вісь України: Галичина – Наддніпрянщина – Донеччина», які започаткували вивчення важливих проблем з історії України, в тому числі й релігійно-конфесійних відносин¹³.

Продовженням традиції наукових конференцій стала Міжнародна конференція, присвячена 60-річчю від дня смерті Митрополита Андрея Шептицького, яка пройшла 2 листопада 2004 року у Києві¹⁴.

Обмежені рамки статті не дозволяють докладно зупинитися на історіографії інших проблем окресленого періоду, зокрема його унійної акції, зв'язків із Апостольською столицею, питанні внутрішніх відносин в УГКЦ, а також темі українського патріархату, що активно вивчаються в руслі консервативного напрямку історико-політичної думки. Усе це може бути предметом окремого дослідження. Варто зазначити, що як українська, так і російська історіографія ігнорують (чи дуже погано використовують) наукові здобутки одна одної, хоча їхні напрацювання із цієї теми дають можливість для взаємозбагачення та привід для наукових дискусій.

Отже, підсумовуючи вищесказане, слід зазначити, що сучасна вітчизняна історіографія, перебуваючи в стані пошуку нових парадигм, переживає цілком логічний еволюційний етап, який отримав назву «націоналізація історії». Намагання переважної більшості дослідників опрацьовувати тематику здебільшого історії ГКЦ, карально-репресивних акцій проти неї, залишає без уваги аналіз важливих суспільних обставин, в умовах яких проходило духовне життя західноукраїнського населення, до яких, крім уже перелічених, слід віднести питання релігійної свідомості населення, взаємовідносини між віруючими різних конфесій, діяльності уповноважених у справах релігій, ролі силових структур та громадських організацій у боротьбі з релігійними впливами та ін.

¹² Колодний А. Методологічні засади наукового відтворення історії релігії в Україні // Історія релігій в Україні / Тези повідомлень II круглого столу (Львів, 4 - 5 травня 1992 р.). - Київ - Львів, 1992. – С. 30-32.

¹³ Релігія і церква в контексті суспільних і духовних реалій сьогодення / Тези доповідей міжнарод. наук. конф. – Київ, 1995. - 226 с.; Держава і церква: уроки минулого і проблеми сьогодення / Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 27 листопада 2003 р., Ужгород, Україна. - Ужгород, 2003.

¹⁴ Державник, мислитель, богослов. Матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 60-річчю від дня смерті Митрополита Андрея Шептицького, 2 листопада 2004 року. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2005. – 216 с.

Natalia Winnik

Role of Greek Catholic Church in Ukrainian Renaissance (XIX – early XX century) ukrainian historical thought

The article is about the Greek-Catholic Church in the Eastern Galicia at the end of 19-th century and till the beginning of the 20-th century: the modern historiography of this problem. According to the aim of the article I'll try to solve the next tasks: to generalize the experience of modern historians about Greek-Catholic Church to expose the main trends in the modern historiography.

Keywords: *Greek-Catholic Church, modern historiography.*